

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:2 • 2013

Tuppskallar, kvinnokamp och stridsvagnsromantik

MARTIN ÅBERG* *Karlstads universitet*

"Nä – nu tycker jag vi tar dom här tupphuvena!"

"Ja, men hur ska vi göra...?"

"Ja, man äter dom bara rakt av!"

Det går en rysning av obehag genom kroppen när jag ser hur Erik Haag fiskar upp ett gråbrunt tupphuvud ur inälvsgrytan och stoppar det i munnen. Scenen är hämtad ur det första avsnittet av SVT:s programserie *Historieätarna*, som sändes i vintras. I den wallraffade Haag och matskribenten Lotta Lundgren olika historiska epoker genom att under en vecka klä sig, leva och inte minst äta på tidstypiskt sätt. Först ut var stormaktstiden. I nästföljande avsnitt besöktes 1970-talet. Temat i det senare programmet var följaktligen inte allongeperuker, musköter och barockmat, utan mahjongjackor, sexuell frigörelse och vino tinto. På ett plan är tanken bakom programserien enkel, om än inte oprövad: *Historieätarna* bygger på samma grundidé som den brittiska tv-produktionen *The Supersizers* (2008) med Giles Coren och Sue Perkins som de två tidsresenärerna; stormaktstiden i det svenska fallet motsvaras i det brittiska exemplet av ett besök i restaurationens England.

Frågan om graden av originalitet är i sig inte särskilt problematisk. I ett globaliserat medielandskap, där alla skriker allt högre på uppmärksamhet, är det självfallet svårt att vara originell. Och jag skall heller inte vara oräddvis. Det finns skillnader mellan de båda produktionerna. Till att börja med spelade professionella historiker och andra forskare en viktig roll i *Historieätarna*. Exempelvis var lektorn i måltidskunskap vid Örebro universitet, Richard Tellström, programseriens ständige ledsaga-

* Professor i historia

re. Detta var en typ av inslag som – så vitt jag minns rätt – egentligen inte förekom i *The Supersizers*. Följaktligen hade den svenska produktionen på ett tydligare sätt en pedagogisk ambition, nämligen att lära tittarna något om respektive tidsperiod. Framför allt frågor om klass och genus, vare sig de formulerades med utgångspunkt i ståndssamhällets sociala strukturer eller i frågorna kring 1970-talets samhällsradikalisering, var påtagligt närvarande i den svenska serien. Men faktum är att de största problemen, sett ur historievetenskaplig synvinkel, också uppstår just på grund av *Historieätarnas* ambitionsnivå. Där *The Supersizers*, som jag uppfattade serien, uteslutande ville underhålla, var avsikten med *Historieätarna* att både underhålla och upplysa.¹ Det är självfallet svårt att på ett sakligt och nyanserat sätt fånga en hel tidsepok inom ramen för femtio minuter rörliga bilder med prat och samtidigt locka tittarna till skratt. Därmed är programserien en intressant utgångspunkt för en kort reflexion – låt vara impressionistisk – över relationen mellan akademisk historieskrivning, populärvetenskap och populärhistoria i tv-mediets format.

Att akademisk historieforskning rent principiellt är förenlig med ett populariserande framställnings sätt – det vill säga "populärvetenskap" i Daniel Nyströms och Svante Norrhems mening – står nog bortom allt tvivel. Svårare är det med det som Nyström och Norrhem kallar "populärhistoria". Medan den förstnämnda förvisso är grundad i en "akademiskt accepterad metod och i gedigen källhantering", karaktäriseras den senare av "ett mycket snävt källurval och [bygger] i hög grad [...] på redan befintlig populärhistorisk litteratur".² Utgångspunkten för Nyströms och Norrhems reflektion är det skrivna ordet, boken och bokmarknaden. Visserligen kan distinktionen mellan populärvetenskap och populärhistoria fånga de huvudsakliga skillnaderna också mellan dokumentärer, dramadokumentärer och fiktion i tv-mediet. Men det går heller inte att bortse från omständigheten att grundvillkoren för kommunikation är dramatiskt annorlunda för tv jämfört med det tryckta ordet, vare sig det senare möter oss mellan pärmar på en bok eller på läsplattans skärm.

1. Jfr David Ludvigsson, som i sin analys av dokumentärfilm bl. a. använder begreppen "cognitive", "moral" och "aesthetic considerations" men också "commercial considerations", *The historian-filmmaker's dilemma: historical documentaries in Sweden in the era of Häger and Villius* (Uppsala 2003).

2. Daniel Nyström & Svante Norrhem, "Arkiv och perspektiv: finns det en motsättning mellan populärhistoria och genushistoria?", *Scandia* 77:2 (2011) s. 146.

Vill man behålla tittarens uppmärksamhet är det således klokt att inte fördjupa sig alltför länge och alltför mycket i detaljer. Självsäkert formulerade, korta och entydiga svar är det som hinns med i tv, vare sig ämnet är digerdöden, 1930-talsdepressionen, eller Weimarrepubliken. Mången är den forskare som stupat på detta steniga fält under bästa sändningstid. Bilden skulle kanske bli en annan ifall jag vägde in både populärhistorisk litteratur och de många populärhistoriska tidskrifter som sett dagens ljus de senaste två decennierna.³ Men av såväl rent sakliga som utrymmesskäl är alltså tv-mediet en rimlig utgångspunkt för det som förhoppningsvis kan utvecklas till en vidare diskussion kring relationen mellan akademisk historieskrivning och popularisering. Huvudfrågan här kan formuleras i termer av huruvida det över huvud taget är möjligt att såväl underhålla som upplysa på en och samma gång.

Därvid – det måste understrykas – utgör renodlade tv-dokumentärer en särskild kategori. Det är självfallet lätt att ge goda exempel på historiska dokumentärer och även dramadokumentärer av på samma gång vederhäftigt och populariserande slag. De förefaller mig i regel ha ett mera traditionsbundet format: stillbilder, berättande kommentarer, intervjuer, möjligen musikaliskt ackompanjemang som stämningsskapare och – mer och mer vanligt – inslag av dramatiseringar. Olle Hägers och Hans Villius många produktioner är bara en illustration. Ken Burns i USA hyllade serie *The civil war*, som första gången sändes på amerikanska PBS 1990, är ett annat exempel; programmet utgjorde förvisso också relief till David Ludvigssons analys av radarparet Häger och Villius.⁴ BBC:s även i Sverige, förra året, visade dokumentärserie om första världskrigets sista veteraner är ett tredje exempel. Det dessa tre har gemensamt är i mitt tycke just blandningen av publiktillvändhet, ett dramaturgiskt effektivt sätt att berätta en *story*, och samtidigt vederhäftighet, ofta speglat i greppet att tydligt låta olika aktörer komma till tals och ge sin egen och inte alltid nödvändigtvis samstämmiga syn på ämnet ifråga.

Programserier som *Historieätarna* är däremot exempel på en annan typ av produktion, en hybrid av fiktion, komedi och dramadokumentär som blivit allt vanligare på senare år. De är vanskliga att ringa in ur värderingssynpunkt: vilka inslag syftar specifikt till att lära oss något nytt?

3. För de senare, se Samuel Edquist, "Bilar, herrgårdar och krig: vilken historia förmedlas i populärhistoriska tidskrifter?", *Historisk tidskrift* 131:4 (2011) s. 772–779.

4. Ludvigsson (2003) s. 343–356.

Och när är det meningen att vi skall skratta? Är det innehållet som utgör huvudsaken? Eller är det själva formatet som skall övertyga oss? Marshall McLuhan småler säkert i sin himmel. Men omständigheten att medierna verkligen också tycks ha blivit själva budskapet, har nog inte bara teknologiska orsaker. Rimligen bidrar också blotta mängden tv-kanaler och den därmed allt hårdare konkurrensen mellan dem om tittarnas gunst till en ur kvalitetssynpunkt mera färgglad palett (ifall jag skall uttrycka det snällt). Det som är riktigt bra ställs allt oftare mot det som är riktigt uselt. Det finns ju faktiskt tv-serier som bygger på idén att tittaren skall få lära sig hur det ena eller andra laget av mekaniker letar upp och renoverar gamla stridvagnar – *Tank workshop* – huvudsakligen från andra världskriget eller serier – namnet undflyr mig – där deltagarna försöker klura ut hur det gick till när Roms legionärer byggde timmerbroar över floden Rhen och därefter konstruerar sina egna, mer eller mindre lyckade kopior.

Förvisso innehåller också sådana exempel på stridsvagnsromantik dokumentära inslag, i form av journalfilmsklipp, eller kommentarer från arkeologer och historiker. När jag slår av tv-apparaten känner jag mig hur som helst inte klokare, vare sig när det gäller andra världskrigets eller antikens historia. Gemensamt för alla dessa program är att de utgör berättelser – i stor eller liten skala – om det förflutna. Med reservation för att olika tittargrupper självfallet har olika förkunskaper tenderar de, för att tala med Nyström och Norrhem, snarast att ”berätta den historia vi redan känner till på ungefär det sätt som vi redan känner till”.⁵ Vid en jämförelse skall det framhållas att *Historieätarna* är långt ifrån det sämsta exemplet i genren men som sagt också ett problematiskt exempel just på grund av sin dubbla underhållande och upplysande ansats.

I det sistnämnda avseendet är *Historieätarna* ett ganska tidstypiskt exempel på en utveckling som jag med några få, grova penseldrag försökt skissera. När det gäller de upplysande eller pedagogiska ansatserna tycks, som jag redan påpekat, klass- och genusperspektiv ha varit en viktig perspektivmarkör för programmakarna. I det avseendet skiljer sig serien som sagt från den brittiska förlagan. Det är emellertid svårt att förklara valet av just dessa perspektiv och inga andra. Skall de svara upp mot något slags samhällskritisk ambition, analogt det som Nyström

5. Nyström och Norrhem (2011) s. 150.

och Norrhem skriver apropå bristen på maktanalys i populärhistoria?⁶ Möjligen ges vi ett svar i det avslutande avsnittet av *Historieätarna*, det om beredskapstidens Sverige. Där, förklarar Lotta Lundgren, i ett slags principdeklaration riktad till alla de som retat sig på de flitigt förekommande överklassmiljöerna i tidigare avsnitt, kommer hon och Erik Haag att leva som helt vanliga ”svennar”. Är det möjligen så, att *Historieätarna* i själva verket är ett stycke samtidskritik som utmanar den populära föreställningen om det svenska samhället som särdeles jämlikhetsorienterat? Det hade i så fall varit intressant att veta vad normen om svennen egentligen går ut på.

Obeaktat vilket, är det sammantaget inte alltid så mycket nytt vi får lära oss i klass- och genusavseende. Det tredje avsnittet, om den oskarianska perioden, var förvisso underhållande, men sett till sak var det inte så mycket mer än en filmatisering av Jonas Frykmans och Orvar Löfgrens vid det här laget smått klassiska bok *Den kultiverade människan* från 1979. Det var de gängse aspekterna av 1800-talets borgerliga samhälle som betonades – kvinnans självklart underordnade ställning, betoningen av yttre och inre disciplinering, de överlastade borgerliga interiörerna och så vidare – men inte så mycket mer.

Som underhållning fungerade serien däremot ganska väl, huvudsakligen på två sätt. Dels är Erik Haag kongenial i sammanhanget. Exempelvis är den oblyga blinkningen åt Oliver Stones film *Plutonen* i avsnittet om beredskapstiden (inklusive originalmusiken!) en pärla; likaså det återkommande inslaget ”vård av sjuk make”, där Lundgren matar en sängliggande Haag med diverse tidstypiska huskurer mot olika åkommor. Dels var *Historieätarna* underhållande på ett mera oplanerat sätt. Skämtsamheter, eller skämtsamma sätt att berätta om saker kan vara svåra att flytta mellan olika miljöer och sammanhang, apropå programmets brittiska förlaga. Men samtidigt vill jag också instämma i den lika gamla sanningen, senast påpekad av den brittiske komikern Stephen Fry, att sådana kulturkrockar emellanåt faktiskt utgör själva drivkraften bakom ett lyckat gapskratt.⁷ Överförandet av yrkeshistoriker till ett huvudsakli-

6. *Ibid.*, s. 144–146.

7. Fry refererar egentligen till den av kritikern och kulturhistorikern Robert Hewison påstådda skillnaden i akademiskt skämtlynne mellan Oxford och Cambridge, förkroppsligad i legeringen av oxfordianer och f. d. Cambridgestudenter till Monty Python. Se Stephen Fry, *The Fry chronicles* (London 2011 [2010]) s. 70–73; Robert Hewison, *Monty Python: the case against irreverence, scurrility, profanity, vilification and licentious abuse* (London 1990 [1981]) s. 8–10.

gen komiskt tv-sammanhang ger, i vårt fall, upphov till ett motsvarande slags oxymoron. Ett bra exempel återfinns redan i det första avsnittet av *Historieätarna*: Erik Haag har – med musköt och allt – förskansat sig på en egenhändigt uppskottad jordhög, enligt principen att det gällde att besätta slagfältets högsta punkt. Bredvid honom försöker historikern Bo Eriksson i allvarliga ordalag fånga tittarens uppmärksamhet med den i och för sig helt sakliga synpunkten att stormaktstidens alla krig var hemska tillställningar. Troligt är att de flesta tittare minns mer av Haags framträdande än av Erikssons.